

РАЗГОВОРНИ СТРУКТУРИ СЪС СТИЛИСТИЧНО МАРКИРАНИ РАЗДЕЛИТЕЛНИ СЪЮЗИ

Стилистично маркираните разделителни съюзи са фреквентни в неофициалната разговорна реч. Те са повтарящи се съюзи с минимален двукомпонентен състав: я-я, било-било, кое-кое, бре-бре, ха-ха, а-а. Като носители на дизюнктивна семантика те са смислово равнозначни на стилистично неутралните съюзи или и или-или. Затова в изолиран от контекста на употреба речев фрагмент всеки стилистично маркиран съюз може да бъде заместен от някой от посочените стилистично неутрални.

Използването на точно определен съюз при наличието на варианти се обуславя, от една страна, от спецификата на разговорната ситуация, от тенденцията към редуциране на фразата, срв. или-или и по-краткото я-я. От друга страна, това е стремежът към оригиналност и дешаблонизиране на разговорния изказ, към засилена употреба на лексеми и структури с ниски честотни характеристики. Някои от тези съюзи са функционално ограничени и могат да се квалифицират като архаични. Например за съвременния човек от града е почти неизвестна употребата на съюза кое-кое, регистриран в съчиненията на по-стари автори. Примери: "Харчи ги кое по еврейките от Ючбунар, кое по пазара ги носи, та ги продава пощо-защо" /Т. Влайков/; "Аз поне, кое чиновник, кое агитацияка, кое туй-онуй, все знайш, горе-долу, ползица за народа" /Ал. Константинов/.

Разговорните структури с повтарящи се съюзи по комуникативна насоченост са твърдения.

1. Съюзът я-я /от турски произход/ предава по-стегнато, по-колоритно дизюнктивната идея, за разлика от книжовното или. Структурите, които свързва този съюз, са обикновено кондензирани във втората си част:

- (1) Я ще го удари, я няма да го удари
- (1а) Я ще го удари, я няма
- (1б) Я ще го удари, я не
- (1в) Я ще го удари, я кой знае
- (1г) Я ще го удари, я нещо друго

(1д) Я ще го удари, а що ли

(1е) Я ще го удари, а...

Подобно на съюза или, който е модално диференциран да вербализира реални събития и потенциални действия, и я-я притежава същия двупланов модален статус.

Първият модален план се свързва с предаване на емпирични факти и събития от действителността, наблюдавани или известни на говорещия. Изреждат се многократно повтарящи се събития:

(2) "През ден е на градината. Я лехите ще оплеви, я ще пополее";

(3) "Ходя често на пазаря, я лук докарат, я нещо друго". Това значение възниква само тогава, когато има показател за многократност /в случая лексемите през ден и често/. Липсата на такъв показател изменя модалния план от реален във вероятно-хипотетичен: 2а "Виждам огромна тълпа. Я са тръгнали на мач, я на митинг отиват".

Вторият модален план на съюза я-я по-често се интерпретира от авторите на граматични описания. "Съюзът я-я означава алтернативност, при която се подчертава, че разрешението ѝ е неизвестно" /Андрейчин 1978, с. 328/ Но това се отнася и до голяма част от останалите разделителни съюзи, б.а./. Заслужава внимание наблюдението на Захаревич: "Я-я внася оттенък на неувереност, съмнение" /Захаревич, Крылова 1978, с. 14/ - твърдение, на което се основава по-нататъшният анализ.

Прегледът на събрания материал показва, че се обособяват няколко стандартни синтактични формули, които съдържат едни и същи лексеми или фразеологизирани компоненти. Например сказуемите са: екзистенциалните предикати има/няма, опозицията $V_1/$ не V_1 , V_1 кой знае, V_1/V_2 .

1.1. Екзистенциалните предикати изграждат речев стереотип за означаване на приблизителност: (4) "Тази нива я има, я няма пет декара"; (5) "От тогава я има, я няма два часа". Идентичните им безсъюзни варианти са (4) - (4а) "Тази нива има, няма пет декара"; (5) - (5а) "От тогава има, няма два часа".

Изкази като: (6) "Утре я има, я няма хляб. Да взема да купя"; (7) "Я да взема да измия плодовете, че там я има, я няма вода" визират прагматичния факт вземане на решение за действия с оглед на една перспектива, при която едната възможност е негативна и тя е съществено обстоятелство.

В (6) може да се експлицира модусът на изказване с перформативен глагол, като пропозиционалната структура се променя по следния начин: (6) - (6a) "Съмнявам се, че утре ще има хляб". При експлициране модусът на изказване е в първата /главна/ предикативна част, а пропозицията - във втората /със статус на подчинени/. (7) - (7a) "Не съм сигурна, че утре ще има вода"; "Съмнявам се дали ще има вода". Пропозиционалната структура не съдържа стилистично маркирания съюз. Неговата семантика се проектира в модуса - "съмнявам се", "не съм сигурен" /Вж. Русская разговорная речь 1981, с. 241/.

Опозитивната екзистенциална двойка в разговора може да се яви като има/не: (8) "Купих малко ягоди, че после я има, я не" - (8a) "Съмнявам се, че по-късно може да има". Едно намерение е реализирано с оглед на неговата предполагаема неосъществимост в някакъв бъдещ момент.

Съществена е негативната структура: вербалният акт и оттам дейностният се осъществяват заради тази негативна прогноза, за да се посочи тя като важен за разволя на събитията факт.

I.2. В изкази, построени по модела V_1 /не V_1 , допускането на двете коренно противоположни възможности има подчертано конотативен характер - изразява се съмнение, колебание, несигурност /според цитираните по-горе автори/, бихме уточнили - съмнение в положителния ход на събитията. Примери: (9) А. "За маратонки ли чака?" Б. "Я купи маратонки, я не купи"; (10) А. "Вашият син кандидатствува ли?" Б. "Да, в СУ. Я го приемат, я не".

Съществува и друга теза, че "у говорещия отсъствуват пълни или достоверни сведения за идентифицирания обект" /вж. Санников 1989, с. 130/, т.е. в значението на съюза се включва семантичният компонент неосведоменост.

I.3. В разговорната реч са много фреквентни репликите, съдържащи в структурата си фразеологизирани компоненти със значение "неосведоменост" - "кой знае" и "бог знае", чрез които говорещият посочва, освен пълната липса на информация за вербализираното действие и своето съмнение, недоверие в неговото извършване. Например: (11) "Кой знае дали е преписал или не"; (12) "Я е преписал, я кой знае." (Я е оцелял, я бог знае).

I.4. Най-добрият индикатор за "скритите" семантични компоненти е трансформирането на разговорния изказ в структура с

експлициран модус на изказване. Както беше посочено, нито един от стилистично маркираните съюзи не се пренася в трансформиращия вариант на речевия фрагмент. (13) "Я дойде, я не" (13а) "Аз се съмнявам, че Х ще дойде"; (13б) "Аз не знам дали Х ще дойде /или няма да дойде/". В този пример не може да се разграничи неутралното значение "неосведоменост" от модално нюансираното "несигурност, съмнение". (14) А. "Отива ли някъде този човек?" Б. "Я отива, я се връща". В (14) определено се декларира незнание, неосведоменост – Б не знае дали Х отива, или се връща. Експлицирани са два нови знакови елемента – предикатът "не знам" и съюзът "дали-или".

Примери като (14) и (15) "Я продава, я купува" съдържат неутрализиращи се по значение антонимни и конверсивни двойки, но в съответен контекст те притежават информационния минимум, без който комуникативният акт е безсмислен. Вж. също следния пример: (16) А. "Дали говори вече по въпросите?" Б. "Я говори, я мълчи". Репликата на Б, взета изолирано от макроконтекста, е нееднозначна – може да посочи неосведоменост, може да изрази съмнение в положителния изход или резултат / в случая пълнотата на знанията на Х/.

Очертават се два типа експликация на модуса, репрезентирани от предикатите "не знам" и "съмнявам се" и съответстващите им пропозиционални структури:

а. Не знам дали V_1 или V_2

б. Съмнявам се, че V_1

На примерите (14) и (15) съответствува формулата а; на (6) и (7), (8), (9), (10) – формулата б; на (13) и (16) – и а, и б – тяхната нееднозначност може да се преодолее чрез съотнасяне към допълнителни екстралингвистични фактори. За диференциране на двата варианта а и б е от значение прагматичният фактор оценъчно отношение на говорещия към отразените събития, квалифицирането на тези събития като желано/нежелано. Като предвижда събдяване и на нежеланото /негативното/ от двете възможни събития, говорещият изразява своето с ъ м н е н и е по отношение на положителната перспектива или резултат /формула б/.

Неутралното отношение към събитията се представя при експлицирането само на модуса "не знам". Обикновено двете значения се наслагват – колебанието, несигурността са свързани с незнание, но при експикацията се назовава само единият от двата модални опера-

тора.

Разделителният съюз д-д очевидно се специализира да изразява точно определено модално значение, т.е. стеснява в известен план дизюнктивната си семантика. В "Българска граматика" /Попов 1943, с. 197/ се дава пример със съюза я-я - "Я се млад жени, я се млад калугери", който днес може да се чуе с или-или - "Или се млад жени, или се млад калугери". Вж. диал. "Иа се млат жен'и, иа се млат калугери" /Дупнишко/ /Сборник за народни умотворения, т. X, 3, с. 173/. Очевидно я-я е имал по-широка семантична зона, съвпадаща с тази на или-или, но днес я-я е маркиран съюз с по-ограничена функция. Например не може да свързва предикати в императив - + "Я влез, я излез" /Или влез, или излез/ - и не се използва в изречения с въпросителна комуникативна насоченост.

II. Съюзът било-било свързва еднородни елементи в границите на моно и полипредикативни единици и често се комбинира със съюза или в завършващата част на изказа - било-било-или; било-или.

II.1. Простите изкази с този съюз, както и останалите разделителни съюзи, обединяват еднородни части с различна функция. За разлика от останалите дизюнктивни съюзи, еднородните компоненти, съдържащи било-било, имат по-самостоятелен, вметнат характер /Попов 1963, с. 245/. Примери: "Появява се на пазаря, било сам, било с жена си"; "Било книга, било дреха ще му изчезне"; "Всеки студент трябва да бъде настанен било в общежитие, било на квартира".

Било-било е единственият разделителен съюз, който допуска инверсия на съставките си. Например: "Безпощаден е към всеки - мъж било, жена било, дете било" - "било мъж, било жена, било дете". Тук "освен че означава свеждане на изрежданите понятия към някаква еднаквост" /Андрейчин 1978, с. 328/, съюзът предава известно градиране /Георгиев 1983, с. 83/, което се наблюдава в последния пример.

Изказите с било-било са семантично равнозначни на изкази с било-било. Например: "Всеки попада в собствения си капан - било то на наивник или на "хитроумен" изобретател на лесна печалба" - било на наивник, било на "хитроумен" изобретател на лесна печалба. В други разговорни изкази първата структурна част съдържа причастие-то бил, добило рода на детерминираната дума, втората част се въвежда от съюза или, който изпълнява функцията на свързващо средство, например: "Смятам да се търси сметка от всяка дейност, па била тя културна, или социално-битова" - "..... дейност - било културна,

било социално-битова".

и /те/
било-било = бил а /тя/ + или
 о /то/
 - /той/

Особеност на структурите с било-или е интонационната и смисловата им завършеност, тъй като или предава изчерпаност на алтернативните варианти, докато структурите с било-било са интонационно незавършени. Например: "Държи се грубо, било на работа, било в къщи..." - "било на работа или в къщи".

Някои автори /Стоянов 1964, с. 431/ забелязват, че съюзът означава неутрална заменяемост на свързаните понятия /предмети, действия, явления, т.е. налице е една прагматична равнопоставеност на съединените компоненти. Те са напълно информативни, макар че тяхната съвкупност може да се неутрализира, например мъж/жена/дете, абсолютно всички членове на определено множество. По този начин говорещият може да предаде своята индиферентност към посочените лица, обекти /няма значение кой от тях/.

II.2. В границите на сложната цялост полипредикативните структури съдържат разделителни изречения в комбинация с каузални и финални съюзи. Например: "Не излезе този ден - било че беше студено, било че нямаше особена причина за това"; "Отивам по-късно - било защото ми се спи, било защото ми е неприятно да тръгвам в тъмното"; "Беше останал в библиотеката - било да чете, било да ме чака".

III. Разделителен статус имат и по-рядко употребяваните в битовото общуване съюзи бре-бре, ха-ха и а-а. Например: "Бре да дойде, бре да се покаже - няма гооо"; "Все грижи. Ха на Виолетка да помогна, ха за майка си да се погрижа". А-а не е дизюнктивен съюз, а кондиционален - "А не дойдеш, а мисли му" - /Ако не дойдеш, мисли му/, но се среща и вместо я-я. Тенденцията към опростяване на изговора на я-я може да се доведе до неговото съкращаване - /йа/ - /йа/ - а-а. Например: "А вземе апартамент, а не".

IV. Синтактичните структури с разговорни разделителни съюзи, най-фреквентен от които е я-я, се срещат в речта на съвременния българин. Те се специализират за изразяване на точно определени нюанси на дизюнктивното значение: с я-я се декларира незнание, несигурност, срв. популярния фразеологизъм за неопределеност, неувереност относно предстоящо действие "Я камила, я камиляра"; чрез било-било говорещият посочва еднаквото си и често индиферентно

отношение към предадените явления, за да акцентира на другата, несъдържаща съюза, част от изказа; Бре-бре и ха-ха са свързващи средства с по-експресивен битово-разговорен колорит.

Доказателство за стилистичната маркираност на представените съюзи и употребата им изключително в разговорната реч е, че при експлициране модуса на изказване тези съюзи не се вербализират в съответстващите им пропозиционални структури, а значението им се предава от други стилистично немаркирани езикови средства

Л И Т Е Р А Т У Р А

Андрейчин 1978: Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1978, /I изд. - 1944/.

Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология. С., 1983.

Захаревич, Крылова 1978: Е. А. Захаревич, Г. В. Крылова, Синтаксис болгарского языка. Сложное предложение, Л., 1978.

Георгиев 1983: Ст. Георгиев, Морфология на съвременния български език /неизменяеми думи/, С., 1983.

Попов 1943: Д. Попов, Българска граматика, С., 1943.

Попов 1963: К. Попов, Съвременен български език. Синтаксис, С., 1963.

Русская разговорная речь 1981: Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. М., 1981.

Санников 1989: В. З. Санников, Русские сочинительные конструкции. Семантика. Прагматика. Синтаксис, М., 1989.